

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2024-yil 1-son

VOLUME 4 / ISSUE 1 / 2024
DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.4.1.

ISSN 2181-2179
DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.

Crossref
Content
Registration

MUNDARIJA

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. KRIMINOLOGIYA, JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

Ergashev Ikrom Abdurasulovich

SOLIQQA OID MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR VA ULARNI SODIR

ETGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK 4

Kamalova Dildora Gayratovna

IXTIYORIY QAYTISHNING JINOYAT TARKIBI BELGILARIGA KO'RA TAHLILI14

Ходжаев Шохрух Музаффарович

ПРИНЦИПЫ УГОЛОВНОГО ПРАВА И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПРАКТИКЕ24

Otegenova Luiza Joldasbayevna

QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILUVCHI HOLATLARNING

QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI35

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI

Tulaganova Gulchexra Zaxitovna

ODIL SUDLOVNI AMALGA OSHIRISHDA PROKURORNING O'RNI47

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbayevich

TERGOVGA QADAR TEKSHIRUV: HUQUQNI QO'LLASH MUAMMOLARI61

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.ccj.4.1./NFTH9773>
UDC: 343.233(045)(575.1)

QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILUVCHI HOLATLARNING QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI

Otegenova Luiza Joldasbayevna,
O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy
kengashi huzuridagi Sudyalar oliy
maktabi mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000-0001-8197-9019
e-mail: luiza_0077@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarning qiyosiy-huquqiy tahliliga doir masalalar ko'rib chiqilgan. Jumladan, qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarning turlari va o'zaro farqli jihatlarining qiyosiy huquqiy tahliliga oid nazariya hamda amaliyot o'rganilgan. Masalan, zaruriy mudofaa holatida tajovuz qiluvchi mudofaalanuvchini ijtimoiy xavfli qilmish sodir etishga jismoniy yoki ruhiy majburlamasligi yoxud shunday majburlashni qo'llash bilan qo'rqitmasligi, shunday majburlash oqibatida mudofaalanuvchi o'z harakatlarini (harakatsizligini) boshqara olmay qolishi mumkin emasligi ham tahlil etilgan. Bundan tashqari, muallif zaruriy mudofaa holatida mudofaalanuvchi o'zining yoxud boshqa kishining shaxsi yoki huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini qonunga xilof tajovuzlardan himoya qilishda uchinchi shaxslarga emas, tajovuzchiga zarar yetkazishi mumkinligiga ham to'xtalgan. Maqolada ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida zarar yetkazish qilmishning jinoiyligini istisno etuvchi holatning bir turi ekanligi va uni zaruriy mudofaa hamda oxirgi zaruratdan ajratib turuvchi farqli jihatlar ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi. Muallifning fikricha, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida zarar yetkazishning xavf manbayi faqat ushbu shaxs tomonidan jinoyat sodir etilganidir.

Kalit so'zlari: jinoyat, javobgarlik, zaruriy, huquqiy, shartlar, mezon, mudofaa, tajovuz, ijtimoiy xavfli, qiyosiy.

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ

Отегенова Луиза Жолдасбаевна,
самостоятельный соискатель Высшей школы судей
при Верховном совете судей Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье изучены вопросы, связанные со сравнительно-правовым анализом случаев, исключающих преступность деяния. Также в статье изучаются теория и практика различных аспектов видов дел, исключающих преступность деяния, и их сравнительно-правовой анализ. Например, анализируется случай необходимой обороны, когда агрессор физически или морально принуждает обороняющегося к совершению общественно опасного деяния или угрожает применением такого принуждения, и в результате такого принуждения защищающийся не может контролировать свои действия (бездействие). Кроме того, автор обращает внимание на то, что в случае крайней необходимости обороняющийся при защите своей или чужой личности или их прав, интересов общества или государства от противоправного посягательства агрессора может причинить вред третьим лицам. В статье подчёркивается, что причинение вреда лицу, совершившему общественно опасное деяние, при его задержании является разновидностью обстоятельств, исключающих преступность деяния, и приобретает значение необходимой обороны и черты, отличающие его от крайней необходимости. По мнению автора, источником опасности причинения вреда в момент задержания лица, совершившего общественно опасное деяние, является только факт совершённого этим лицом преступления.

Ключевые слова: преступление, ответственность, необходимость, правовое, условия, критерий, защита, агрессия, общественно опасное, сравнительное.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF CASES EXCLUDING THE CRIMINALITY OF THE CRIME

Otegenova Luiza Joldasbaevna,

Independent researcher of the Supreme
School of Judges under the Supreme Council
of Judges of the Republic of Uzbekistan

Abstract. In this article, the issues related to the comparative legal analysis of cases excluding the criminality of the act are analyzed. In particular, the theory and practice of the different aspects of the types of cases excluding the criminality of the act and their comparative legal analysis are studied. For example, in the case of necessary defense, the aggressor does not physically or mentally force the defendant to commit a socially dangerous act or threaten to use such coercion, and the article also analyzes that the defendant cannot control his actions (inaction) as a result of such coercion. In addition, it is mentioned that in the case of a necessary defense, the defendant harms the aggressor while protecting his or another person's person, rights, society, or state interests from illegal aggression (not third parties). In the article, the author emphasizes that as a type of situation that excludes the criminality of the act, it is damage during the arrest of a person who has committed a socially dangerous act, and that it is important to distinguish between necessary defense and last necessity. According to the author, the

source of danger in harming a person who has committed a socially dangerous act is only the fact that this person has committed a crime.

Keywords: *crime, responsibility, necessary, legal, conditions, criterion, defense, aggression, socially dangerous, comparative.*

Kirish

Jahonda qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar: huquqiy tabiati, tizimi va kvalifikatsiyasi bilan bog'liq normalarni takomillashtirish, milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish hamda bu borada davlatlararo hamkorlikni kuchaytirish tendensiyasi kuzatilmoqda. Jumladan, sodir etiladigan jinoyatlardan o'zini himoya qilish, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar bilan bog'liq normalarni tahlil etish, bu boradagi xalqaro huquq normalarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish dolzarb hisoblanadi.

Shulardan kelib chiqib, qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar sifatida oxirgi zarurat va zaruriy mudofaa ko'plab umumiy jihatlariga ega: ikkala holatda ham yetkazilgan zararda qonuniy, shaxsiy va ijtimoiy manfaatlar himoya qilinadi; ushbu institutlarning har biri insonning subyektiv huquqidir [1, 87-b.]. Ular nafaqat qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlarni huquqiy baholash, balki ularning ijtimoiy foydaliligi va qonuniy faoliyat ekanligi bilan ham bir-biriga yaqindir. Qonun bilan himoya qilinuvchi manfaatlarni himoya qilish usuli ham o'xshash, ya'ni bunda qandaydir zarar yetkazish ko'zda tutiladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida keltirilganidek, oxirgi zarurat ham, zaruriy mudofaa ham shaxs, jamiyat va davlatning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish maqsadida fuqarolar tomonidan qo'llanadi.

Oxirgi zaruratda ham, zaruriy mudofaada ham tajovuzchiga zarar yetkaziladi. Shuningdek, ikkala holatda ham qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarga zarar yetkaziladi, lekin boshqa kattaroq xavfning oldini olishga qaratilgani uchun jinoyat hisoblanmaydi.

Oxirgi zarurat va zaruriy mudofaaning o'zaro o'xshash jihatini ko'rsatuvchi eng asosiy belgi ikkala holatda ham qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa obyektlarga zarar yetkazilishidir. Sababi ikkala holatda ham qonun muhofazasida bo'lgan obyektlarga zarar yetkazmay, qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa obyektlarni himoya qilishning iloji yo'q. Ikkala holatda ham zarar yetkaziladigan obyekt inson hayoti va sog'ligi hisoblanadi.

Material va metodlar

Mazkur maqolada qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarning qiyosiy-huquqiy tahliliga doir ilmiy yondashuvlar tahlil etildi. Bunda ilmiy bilishning tarixiy, tizimli, mantiqiy qiyosiy-huquqiy, statistik, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish, huquqni qo'llash amaliyoti usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Zaruriy mudofaa va o'ta zarur hollarda muhofaza etiladigan manfaatlar doirasi chegaralanmagan bo'lib, mohiyatan ayrim harakatlarning mutanosiblik xususiyatlari

hamda chegaradan chiqish belgilari bir-biriga mos keladi. Chunki zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat chegaralaridan chiqish faqat qasddan sodir etilgan hollarda jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Yana bir holat – oxirgi zarurat, ya'ni, zaruriy mudofaada odatda inson o'z irodasiga bog'liq bo'lmagan holatda, uni zarar yetkazishga majbur qiladigan vaziyatda bo'ladi.

Ba'zi olimlar zaruriy mudofaani oxirgi zaruratning "maxsus shakli" degan fikrni ham ilgari surishgan [2, 60–62-b.]. Yana ba'zi olimlarning fikriga ko'ra, oxirgi zarurat qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi barcha holatlarning birlamchi asosidir [3, 79-b.]. Biroq shunga qaramay, mazkur ikki qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarni chuqurroq o'rganish davomida ularning bir qancha farqlari mavjudligini aytib o'tishimiz mumkin. G.F.Hametdinovanning so'zlari bilan aytganda, darhaqiqat, "Ikki holatning qiyosiy tahlili qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarda zarar yetkazishda jinoyat qonunida belgilangan cheklashlarga doir farqlarni ajratish imkonini beradi" [4, 147-b.].

Yuqoridagi tahlillarni inobatga olgan holda zaruriy mudofaa hamda oxirgi zaruratning bir-biridan farqlanuvchi tizimini yaratishda ularga turli tomondan yondashgan holda o'zaro farqli jihatlarini ochib berishga harakat qilamiz.

Birinchi farqlanuvchi holat zarar yetkazishning huquqiyligi bo'lib, bunda zaruriy mudofaa holatida ijtimoiy xavfli hujum, oxirgi zaruratda esa har qanday xavfning real mavjudligi bilan baholanadi.

Ikkinchi farqlanuvchi holat zarar yetkazish huquqi vujudga kelgan payt bo'lib, zaruriy mudofaada ijtimoiy xavfli qilmish haqiqatan mavjudligi mudofaalanuvchi tomonidan idrok etilgan vaqt bilan, oxirgi zarurat holatida esa sodir bo'lishi aniq va real xavfning yuzaga kelishi hisoblanadi.

Uchinchi farqlanuvchi holat zarar yetkaziladigan obyektlar doirasiga zaruriy mudofaada tajovuz qiluvchining huquq va manfaatlari bo'lsa, oxirgi zarurat holatida cheklanmagan doiradagi shaxslarning huquq va manfaatlari bo'lishi mumkin.

To'rtinchi farqlanuvchi holat zararni bartaraf etish uchun qo'llanadigan usul va qurol bo'lib, zaruriy mudofaada tajovuz mudofaalanuvchi lozim topgan usul hamda qurol bilan bartaraf etiladi. Oxirgi zaruratda xavfni bartaraf etish usuli va qurolni tanlash imkoni mavjud emas, chunki mavjud usul yagona bo'lishi shart.

Beshinchi farqlanuvchi holat yetkazilgan zararning xarakterini ifodalab, zaruriy mudofaada u tajovuzdan kutiladigan ijtimoiy xavfning tabiati va darajasiga, uning intensivligi hamda usuliga mos kelishi kerak. Oxirgi zaruratda kelib chiqishining oldi olingan zarardan qat'iy kam bo'lishi kerak.

Oltinchi farqlanuvchi holat maqsad bilan bog'liq bo'lib, zaruriy mudofaada tajovuzni to'xtatish, oxirgi zaruratda xavfni bartaraf etish maqsadi bo'ladi.

Yettinchi farqlanuvchi holat mazkur huquqdan foydalanishni cheklashi mumkin bo'lgan sharoitlarning mavjudligidir. Zaruriy mudofaa vaziyatida bu kabi holatlar mavjud emas, oxirgi zaruratda esa zarar yetkazmasdan xavfni bartaraf etish imkoniyati yo'q. Bundan tushunish mumkinki, zarar yetkazmasdan xavfni bartaraf etishning boshqa yo'llari bo'lsa, zarar yetkazish huquqiy sanalmaydi.

Oxirgi zarurat va zaruriy mudofaa o'rtasidagi farqlardan yana biri shundaki, oxirgi zarurat holatida nafaqat ijtimoiy xavfli tajovuz, balki boshqa har qanday xavf manbalari ham qonun bilan himoya qilinuvchi huquq va manfaatlarga tahdid solishi mumkinligidir.

Oxirgi zarurat asosi – vujudga kelgan xavfni bartaraf etish zarurati, zaruriy mudofaa asosi esa ijtimoiy xavfli tajovuzni daf etish zaruriyatidir. Shundan kelib chiqib, zaruriy mudofaa holatiga har doim noqonuniy tajovuz, ya'ni faol harakat sabab bo'lgan holda, oxirgi zarurat holati harakat yoki harakatsizlikdan kelib chiqishi mumkinligini xulosa qilish mumkin. Bu ham ularning yana bir farqidan dalolat beradi.

V.I.Tkachenko tahlil qilingan holatlar o'rtasidagi yana bir farq sifatida oxirgi zaruratning ham harakatsizlik, ham harakat bilan amalga oshirilishini, zaruriy mudofaa esa faqat harakat bilan amalga oshishi mumkinligi sabab farq qilishini ko'rsatib o'tadi. U misol sifatida shifokorning ko'proq yordamga muhtoj bo'lgan bemorlarni ko'rikdan o'tkazish bilan bandligi sababli boshqa bir bemorga yordam uchun bora olmasligini keltiradi. Bunda oxirgi zarurat amalga oshirilishi harakatsizlik bilan sodir etilmoqda. Biz ham ushbu farqning mavjudligini inkor qilmaymiz, lekin bu fikrga to'liq qo'shilmaymiz ham.

Oxirgi zarurat va zaruriy mudofaaning yuqoridagi farqi haqidagi fikrimizning davomi sifatida shuni qo'shimcha qilamizki, agar inson zaruriy mudofaa bilan ijtimoiy xavfli hujumga faol qarshilik ko'rsatishga majbur bo'lsa, oxirgi zaruratda aralash holat yuz beradi. Chunki shaxs xatti-harakat tanlovini amalga oshirib, bir yaxshilik foydasiga harakat qiladi, boshqasiga nisbatan harakatsizlikka majbur bo'ladi.

Ikki holatning qiyosiy tahlili zarar yetkazish hollarida jinoyat qonunchiligida belgilangan cheklashlarga doir farqlarni ajratish imkonini beradi. Agar zaruriy mudofaa holatida zarar tajovuzning xususiyati va xavfliligiga aniq nomuvofiq bo'lmasligi kerak bo'lsa, oxirgi zaruratda yetkazilgan zarar oldi olingan zarardan kam bo'lishi shartdir.

Bu kabi cheklovlar zaruriy mudofaa holatida bekor qilinishi mumkin. Faqat bunda tajovuz hayot uchun xavfli xususiyat kasb etgan bo'lsa yoki vaziyatning bunday emasligini obyektiv anglashning imkoni mavjud bo'lmagan hollarda bekor qilinadi.

Qilmishning jinoiyligini istisno etuvchi holatning bir turi ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida zarar yetkazish bo'lib, uni zaruriy mudofaa va oxirgi zaruratdan ajratib turuvchi jihatlar quyidagilarda ko'rinadi: ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida zarar yetkazishda xavf manbasi faqat ushbu shaxs tomonidan jinoyat sodir etilishi hisoblanadi; zarar ham faqat shu shaxsga yetkaziladi, unga yetkazilgan zarar oldi olingan zarardan kamroq yoki hatto undan ko'p bo'lishi ham mumkin. Bunda maqsad – ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni hokimiyat organlariga olib borish va uning yangi jinoyatlar sodir etishining oldini olish sanaladi. Jinoyatchini ushlashda tashabbus bu huquqqa ega bo'lgan shaxsning o'zidan kelib chiqadi hamda bu huquqni amalga oshirish natijasida jabrlangan shaxsga yetkazilgan zarar qoplanmaydi.

Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsning erkinligini qisqa muddatga cheklash tarzidagi ushlab turish shaxsni hokimiyat organlariga topshirish maqsadida amalga

oshirilganida qonuniy hisoblanadi, boshqa maqsad ko'zlangan taqdirda shaxsning bunday qilmishi jinoyat deb topiladi [5, 408-b.].

Tergov va sud amaliyotida u yoki bu qilmishni zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat yoki ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida zarar yetkazish deb topishda ularni sodir etilish belgilariga ko'ra farqlash masalasida ayrim qiyinchiliklar mavjud. Shu bilan birga, qilmishni to'g'ri kvalifikatsiya qila olish: birinchidan, jinoiy javobgarlikka tortiluvchi shaxsning huquqiy maqomini belgilash; ikkinchidan, Jinoyat kodeksi oldida turgan vazifalarning bajarilishini ta'minlash; uchinchidan, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning obro'-e'tibori va nufuzini ko'tarish uchun muhimdir. Shu sababli tergov va sud organlari ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida zarar yetkazish institutini zaruriy mudofaa va oxirgi zaruratdan farqlashda quyidagilarga e'tibor berishlari lozim:

ushlashga bo'lgan huquq ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishi bilan vujudga kelsa, zaruriy mudofaa mudofaalanuvchi shaxsga qarshi yo'naltirilgan tajovuz sodir etilishi bilan, oxirgi zaruratga bo'lgan huquq esa nafaqat shaxsdan, balki xohlagan manbadan kelib chiquvchi xavfning paydo bo'lishi natijasida yuzaga keladi;

ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash bo'yicha tashabbus barcha hollarda bunday huquqqa ega bo'lgan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi, zaruriy mudofaa va oxirgi zaruratda esa shaxs bunday sharoitga kirib qolishi tufayli majbur bo'ladi;

ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash huquqi bunday qilmish sodir etilishi bilan vujudga keladi va amalga oshiriladi. Zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat esa tajovuz yoki xavfning amalga oshirilishi fakti bilan shartlangan bo'ladi;

ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlashdan asosiy maqsad – bunday shaxsni hokimiyat organlariga topshirish bo'lsa, zaruriy mudofaa va oxirgi zaruratda esa tajovuzchini yengish va xavfni bartaraf etish hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Zaruriy mudofaaning yuridik tahlili hamda kvalifikatsiya qilish muammolariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarga S.F.Milyukov va boshqalar tomonidan chop etilgan, o'zini o'zi himoya qilish huquqi doirasida zaruriy mudofaaning ilmiy va amaliy asoslariga bag'ishlangan monografik tadqiqot [6], V.Orexov [7], Y.V.Avdeyeva [8, 16–20-b.], N.A.Vorobyova [9, 88–91-b.], A.V.Nikulenko, M.A.Smirnov [10, 111–117-b.], Y.V.Seregina [11, 151–154-b.], A.A.Maksurov [12. 22–24-b.], S.A.Rumyansev [13, 407–412-b.], A.M.Vasilyev [14, 7–11-b.], D.A.Pesterevlarning [15, 127–129-b.] zaruriy mudofaa holatini aniqlashning ilmiy-amaliy muammolari hamda sudlar tomonidan ushbu normalarni qo'llashga bag'ishlangan ilmiy maqolalarini ko'rsatib o'tish mumkin.

Yuridik adabiyotlarda zaruriy mudofaa tushunchasi haqida turli ta'riflar berilgan. Quyida mazkur tushunchalarni tahlil etgan holda, ayrim tadqiqotchilarning fikrlarini keltirib o'tamiz. Ayrim olimlar "Zaruriy mudofaa – jinoyat huquqida ijtimoiy xavfli tajovuzdan tajovuzkorga zarar yetkazish orqali mudofaalanuvchining yoki boshqa shaxsning huquqlari va manfaatlari yoxud jamiyat va davlatning qonuniy himoyalangan manfaatlarini himoya qilishdir" [16, 613-b.], deb ta'riflagan.

O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 9-yanvardagi O'RQ-459-sonli Qonuniga asosan esa O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 38-moddasi beshinchi qismi chiqarib tashlandi, mazkur moddaning birinchi qismiga ko'ra, zaruriy mudofaa holatida sodir etilgan, ya'ni mudofaalanuvchi yoxud boshqa kishining shaxsi yoki huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini qonunga xilof tajovuzlardan tajovuzchiga zarar yetkazgan holda himoya qilish chog'ida qilingan harakat, agar zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqilmagan bo'lsa, jinoyat deb topilmaydi.

Bunda qonun mazmuniga ko'ra, zaruriy mudofaa faol harakatlar orqali amalga oshiriladi. Qonunda belgilanishicha, boshqa shaxslarga yoki hokimiyat organlariga yordam so'rab murojaat qilish yoxud tajovuzdan o'zga yo'sinda (masalan, qochib ketish orqali) qutulish imkoniyati bor-yo'qligidan qat'i nazar, zaruriy mudofaa aktini qo'llash mudofaalanuvchining tegishli huquqidir. Ana shunday imkoniyatlardan foydalanib, zaruriy mudofaa aktini qo'llamagan kishining harakatlarini jamiyat ham, kishilar ham ma'qullamaydi.

Ammo zaruriy mudofaa aktini qo'llamaganlik uchun javobgarlik belgilanmagan va bizningcha, belgilash ham mumkin emas. Chunki zaruriy mudofaa aktini qo'llash mudofaalanuvchining hayoti yoki sog'lig'ini jiddiy xavf ostiga qoldirib, tavakkal qilish bilan bog'liq bo'lib, faol harakatlar bilan tajovuzni bartaraf qilishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 41¹-moddasida belgilangan jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud shunday majburlashni qo'llash bilan qo'rqitish natijasida jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan huquq va manfaatlarga zarar yetkazishning farqlari aniqlashtirib ko'rsak. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 41¹-moddasi birinchi qismida agar bunday majburlash yoxud qo'rqitish oqibatida shaxs o'z harakatlarini (harakatsizligini) boshqara olmagan bo'lsa, bu jinoyat hisoblanmasligi keltirilgan.

Ular aynan shu qoida bilan boshqa qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlardan farqlanadi. Masalan, zaruriy mudofaa holatida tajovuz qiluvchi mudofaalanuvchini ijtimoiy xavfli qilmish sodir etishga jismoniy yoki ruhiy majburlamaydi yoxud shunday majburlashni qo'llash bilan qo'rqitmaydi. Shunday majburlash oqibatida mudofaalanuvchi o'z harakatlarini (harakatsizligini) boshqara olmay qolishi mumkin emas. Shuningdek, zaruriy mudofaa holatida mudofaalanuvchi o'zining yoxud boshqa kishining shaxsi yoki huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini qonunga xilof tajovuzlardan himoya qilishda tajovuzchiga zarar yetkazadi (uchinchi shaxslarga emas). Shu nuqtayi nazardan qaralsa, jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitish zaruriy mudofaadan ko'ra ko'proq oxirgi zaruratga yaqindir. Mazkur ikki holat o'rtasidagi farqlarni ko'rib chiqsak:

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 41¹-moddasi ikkinchi qismida majburlash yoki qo'rqitish oqibatida shaxs o'z harakatlarini (harakatsizligini) boshqarish imkoniyatini saqlab qolgan bo'lsa, jinoiy javobgarlik to'g'risidagi masala oxirgi zarurat qoidalari qo'llangan holda hal etilishi belgilangan. Ushbu holatlar o'rtasidagi muhim farq irodalilik belgisidir. Oxirgi zaruratda shaxs o'z harakatlarini (harakatsizligini) boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi, ya'ni unda xavfning oldini olish yoki olmaslik to'g'risida qaror qabul qilish erkinligi bo'lsa, jismoniy yoki ruhiy

majburlash yoxud qo'rqitishda esa shaxs majburlanishi oqibatida o'z harakatlarini (harakatsizligini) boshqara olmay qolishi, majburlashga duchor bo'lgan shaxsning irodasi butunlay yengilgan bo'lishi lozim.

Jismoniy yoki ruhiy majburlash holatidagi xavf manbayi majburlash ostida harakat qiluvchi va jinoyatchining irodasini bajaruvchining xatti-harakati bilan yaratiladi [17, 37-b.]. Huquqiy oxirgi zarurat holatida esa xavf mazkur xavfni bartaraf etish uchun ushbu huquqdan foydalanuvchi shaxs tomonidan yaratilishi mumkin emas.

Jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitishda faqat jismoniy shaxslar xavf manbayi bo'la olgan holda [18, 40-b.], oxirgi zaruratda xavf manbayi turli-tuman bo'lishi mumkin.

Oxirgi zaruratda mustaqil subyekt bo'lmish shaxs o'z irodasiga bog'liq bo'lgan faoliyatni amalga oshiradi. Jismoniy yoki ruhiy majburlashda shaxs jinoiy niyatga erishish uchun zarar yetkazuvchi vosita yoki qurol sifatida ishlatiladi.

Agar oxirgi zaruratda yetkazilgan zarar katta xavfning oldini olish orqali ifodalansa, majburlash natijasida yetkazilgan zarar hech qanday yo'l bilan qoplanmaydi, biroq majburlash ta'sirida subyektning qilmishida aybning yo'qligi qilmishning jinoiy xususiyatini istisno qilishga imkon beradi.

Oxirgi zaruratda inson turli ijobiy sabablarga ko'ra yaxshilikni asrash maqsadida harakat qiladi. Majburlashga duchor bo'lgan shaxsning harakatlari maqsad va motivga ega emas, chunki qilmish uning irodasiga qarshi amalga oshirilgan bo'ladi.

Ko'rinib turganidek, shu kabi farqlarning mavjudligi bir-biriga o'xshash ushbu qilmishlarning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarning o'ziga xos jihatlarini ajratishga asos bo'ladi.

Zaruriy mudofaani alohida tahlil qilarkanmiz, uning chegarasidan chetga chiqish bilan bog'liq jinoyatlardan (O'zbekiston Respublikasi JKning 100-, 107-moddalari) kuchli ruhiy hayajonlanish natijasida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishining (JKning 98-, 106-moddalari) farqlarini o'rganish muhim deb hisoblaymiz.

Ular uchun umumiy bo'lgan jinoyatning *obyekt, zo'ravonlik harakatida ifodalanuvchi qilmish, ayb hamda jinoyat subyekt*i kabi elementlari mavjud. Bundan tashqari, har ikki holatda ham jabrlanuvchining huquqqa xilof harakatlari jinoiy qilmishning asosini tashkil etadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqishning motivi tajovuzchi tomonidan yaratilgan ijtimoiy munosabatlarga tahdidni bartaraf etish bo'lsa, maqsadi o'zini yoxud boshqa kishining shaxsi yoki huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini qonunga xilof tajovuzlardan himoya qilish istagi sanaladi.

Kuchli ruhiy hayajonlanish natijasida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etish bilan bog'liq jinoyatlardan zaruriy mudofaa chegarasidan chiqishni farqlashda, ko'p hollarda qaror qabul qilishda ushbu jinoyatlarning subyektiv tomoni maqsadi va motivi kabi fakultativ belgilariga e'tibor qaratish lozim buladi.

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqishni kuchli ruhiy hayajonlanish holatida sodir etilgan jinoyatlardan farqlovchi asosiy belgilar motiv va maqsad hisoblanadi [19, 164-b.].

JKning 98-, 106-moddalarida keltirilgan jinoyatlarning motivi g'azab, gina, qasos, maqsadi esa jabrlanuvchini noqonuniy xatti-harakatlar uchun jazolash istagi hisoblanadi.

Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirish hamda kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan badanga og'ir yoki o'rtacha og'ir shikast yetkazish uchun asos jabrlanuvchi tomonidan qilingan g'ayriqonuniy zo'rlik yoki og'ir haqorat, shuningdek, uning boshqa g'ayriqonuniy harakatlari hisoblansa, mudofaalanuvchi va uning yaqinlariga qarshi, shuningdek, qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa huquq hamda manfaatlarga qarshi qaratilishi mumkin bo'lgan tajovuz asos sanaladi. Bundan ko'rish mumkinki, ularning obyektiv tomonida ham sezilarli farqlar mavjud ekan [20, 164-b.].

Shu bilan birga, ko'p hollarda kutilmagan tajovuz mudofaalanuvchida affekt holatini yuzaga keltiradi, uni ruhiy muvozanatdan chiqaradi, natijada u ijtimoiy xavfli qilmishga qo'l urishi mumkin. Shundan kelib chiqib, har qanday zaruriy mudofaa holatidan chetga chiqishda ruhiy belgilar mavjud va har qanday kuchli ruhiy hayajonlanish tajovuzni bartaraf etishga yo'naltirilgan bo'ladi, deyish mumkin.

Bundan tashqari, zaruriy mudofaa va uning chegarasidan chetga chiqish ham yengillashtiruvchi holatlarga kirib, bunda ham jabrlanuvchining xulq-atvori natijasida jinoyat kelib chiqadi.

Zaruriy mudofaa va uning chegarasidan chetga chiqib sodir etilgan jinoyatlar qattiq ruhiy hayajonlanish holatida sodir etiladigan jinoyatlarga o'xshab ketadi. Bu jinoyatlarning o'xshash umumiy tomonlari ko'p bo'lib, birinchidan, bu o'xshashliklar qonunga ko'ra odatdagi qasddan qilinadigan tajovuzlarga nisbatan ularning har ikkalasiga yengilroq jazo berilganidadir. Ikkala holatda ham yetkaziladigan zarar jabrlanuvchining huquqqa zid harakati oqibatiga javobidir. Ikkinchidan, ikkala holatda ham jinoyat – tajovuz qaratilgan shaxs tomonidan emas, balki bunday tajovuz guvohlari tomonidan ham sodir etilishi mumkin. Uchinchidan, ikkala jinoyatda ham jabrlanuvchi harakati bilan unga yetkaziladigan zarar o'rtasida farqlarga bo'linishning yo'qligi va kutilmagan holatda vujudga kelishi xarakterlidir.

Bunday guruhga kiruvchi jinoyatlar orasida muayyan bir farqlar ham bor. Jabrlanuvchining har qanday ijtimoiy xavfli harakati emas, balki uning manfaatlariga muayyan zarar yetkazishi mumkin bo'lgan harakati mudofaa eksessi uchun sabab bo'lishi mumkin.

Jabrlanuvchining jinoiy jazoga sazovor harakatlari yoki ko'pchilik harakatlari kuchli ruhiy hayajonlanish, fiziologik affektni keltirib chiqarishi mumkin. Affekt holatida odam o'ldirgani uchun javobgarlikka tortilgan O.ning ishini bunga misol tariqasida keltirish mumkin. Ish materiallaridan ko'rinadiki, O.ning eri G. muntazam ravishda mast bo'lib yurgan, o'z maoshiga doim spirtli ichimliklar iste'mol qilib kelgan. Uzoq vaqt davomida o'z xotinini azoblab, oilasining yashashiga hech qanday mablag' qoldirmasdan, kuch ishlatib xotining maoshini ham tortib olgan. Qotillik sodir bo'lgan kuni u bir necha marta O.dan ichkilik uchun pul olgan. O. oxirgi pulini ham berishga majbur bo'lgan. Lekin G. bu bilan qanoatlanmasdan, O.ning yostiq ichiga yashirgan 40 000 so'mini topib oladi. Shundan O. yostig'ini tortib olmoqchi bo'lgan-u,

ammo kuchi yetmaganidan oshxonadan pichoqni olib, G.ning yuragiga urgan va erining o'limiga sabab bo'lgan og'ir shikast yetkazgan. Qattiq ruhiy ta'sirlanish G.ning O.ga va bolalariga doimiy ravishda moddiy hamda ma'naviy jabr yetkazishi oqibatida kelib chiqqan, sud esa jabrlanuvchining xulq-atvorini e'tiborga olib, jazo tayinlagan.

Vaziyatdan yana shuni ko'rishimiz mumkinki, ayblanuvchi va jabrlanuvchi tanish bo'lishgan. Qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlarda jinoyatchi shaxs jabrlanuvchi bilan tanish bo'lganligi to'g'risida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, ularning 23 foizi tanish ekanligini, 47 foizi qarindosh, 20 foizi o'rtoq, do'st ekanligi, 10 foizi avval tanish emasligini aytgan.

Ikkinchi guruh jinoyatlarining motivi deb kuchli ruhiy hayajonlanish holatida ijtimoiy xavfli harakatdan (tajovuzdan) qutulishga aytiladi. Bunday ehtiyoj to'la anglanmaydi, unda asosiy o'rinni kuchli ruhiy hayajonlanish egallaydi. Kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatini boshidan kechirayotgan shaxsning maqsadi jabrlanuvchining harakatini to'xtatishdan iboratdir. Mudofaa eksessida sodir etilgan jinoyatlarning motivi va maqsadi boshqachadir. Ularning motivi subyektning harakati va u tomonidan vujudga keltirilgan xavfning oldini olishga qaratilgan bo'ladi.

Xulosa

Xulosa qiladigan bo'lsak, bunday holat shaxsning hayoti yoki sog'lig'iga tajovuz qilinganda yuz berishi mumkin. Mudofaalanuvchi yuz bergan tajovuzni to'g'ri baholay olmasligi va tajovuzkorni ancha xavfli tasavvur qilishi mumkin. Bunday holda zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqish qasd hisoblanmaydi. Tajovuz g'azab yoki nafrat affektini qo'zg'atgan va uning ta'sirida mudofaa akti qo'llanib, zaruriy mudofaa chegarasidan chiqilgan bo'lishi mumkin.

Umuman olganda mazkur zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqish bilan bog'liq jinoyatlardan (O'zbekiston Respublikasi JKning 100- 107-modda) kuchli ruhiy hayajonlanish natijasida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishi (JKning 98, 106-moddalar) bo'yicha qisqa tahlilimizga xulosa qilib aytishimiz mumkinki, hech bir belgi alohida olinganda mazkur ikki turdagi jinoyatning aniq farqini ko'rsatishga qodir emas. Faqat obyektiv va subyektiv belgilarning umumiyligigina ularni aniq ajratish uchun asos bo'la oladi.

Qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar farqlarining tahlili ularning har biri jinoyat qonunida o'z o'rniga va o'ziga xosliklarga egaligini ko'rsatadi. Bu belgilar esa ularni sud-huquq sohasida qo'llashda bir qancha muhim holatlarga ahamiyat berilishi lozimligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi JKning 100-moddasida zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib odam o'ldirish, 107-moddasida esa zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib qasddan badanga og'ir shikast yetkazish uchun javobgarlik belgilangan.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, JKning 100-, 101-, 107- va 108-moddalari bir qismdan iborat bo'lib, jabrlanuvchi shaxslar agarda ikki yoki undan ortiq shaxs bo'lsa, jazo tayinlashda sud amaliyotida muammolar vujudga keladi. Ushbu muammolarning oldini olish maqsadida JKning 100-, 101-, 107- va 108-moddalari *"Ikki yoki undan ortiq shaxsga nisbatan sodir etilishi"* uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan ikkinchi qism bilan to'ldirilsa, odillik prinsipiga to'g'ri keladi.

Chunki amaldagi normalar JKning 8-moddasi, ya'ni odillik prinsipiga zid bo'lib, unda aybdor shaxs tomonidan zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib bir shaxsni qasddan o'ldirganlik va qasddan badanga og'ir shikast yetkazganlik uchun ham, ikki yoki undan ortiq shaxsni bir vaqtda (yoki turli vaqtlarda bir yil davomida) zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib, qasddan hayotidan mahrum qilganlik va qasddan badaniga og'ir shikast yetkazganlik, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlashning zarur choralari chegarasidan chetga chiqib, bir shaxsni qasddan o'ldirganlik va badanga qasddan shikast yetkazganlik uchun ham, ikki yoki undan ortiq shaxslarni bir vaqtda (yoki turli vaqtlarda bir yil davomida) badaniga qasddan og'ir shikast yetkazganligi uchun ham o'rnatilgan javobgarlik doirasi bir xildir.

REFERENCES

1. Diakonov V.V. Ugolovnoye pravo Rossii (Obshaya chast') [Criminal law of Russia (General part)]. Allpravo.ru. 2003, p. 87.
2. Antonov V.F. Kraynyaya neobkhodimost' v ugolovnom prave [The extreme need for criminal law]. Moscow, Yunity-Dana, 2005, pp. 60–62.
3. Mikhaylov V.I. Vypolneniye neprofessional'nykh funktsiy kak obstoyatel'stvo, isklyuchayushcheye prestupnost' deyaniya [Performance of professional functions as a circumstance excluding criminality of an act]. *Criminal Law*, 2002, p. 79.
4. Khametdinova G.F. Ugolovno-pravovaya kharakteristika krayney neobkhodimosti [Criminal-legal characteristics of extreme necessity]. PhD thesis. Tyumen, 2007, p. 147.
5. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. Vol. 1. General part. Tashkent, Yuridik adabiyotlar Publ., 2021, 408 p.
6. Milyukov et al. Neobkhodimaya oborona v sisteme multipravovogo instituta samozashchity (doktrina, praktika, tekhnika) [Necessary defense in the system of the multi-legal institution of self-defense (doctrine, practice, technology)]. Moscow, Prospekt Publ., 2021.
7. Orekhov V. Neobkhodimaya oborona i inyye obstoyatel'stva, isklyuchayushchiye prestupnost' deyaniya [Necessary defense and other circumstances excluding the criminality of the act]. Moscow, Litres Publ., 2022.
8. Avdeyeva Ye.V. Neobkhodimaya oborona: aktual'nyye voprosy zakonodatel'noy reglamentatsii i pravoprimeneniya [Necessary defense: current issues of legislative regulation and law enforcement]. *Russian Judge*, 2019, no. 1, pp. 16–20.
9. Vorobyeva N.A. Problemy primeneniya zakonodatel'stva o neobkhodimoy oborone [Problems of application of legislation on necessary defense]. *Modern Law*, 2018, no. 5, pp. 88–91.

10. Nikulenko A.V., Smirnov M.A. Neobkhodimaya oborona i prevysheniye yeyo predelov: vozmozhnosti zakonodatel'nogo sovershenstvovaniya [Necessary defense and exceeding its limits: possibilities for legislative improvement]. *Bulletin of St. Petersburg of Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2020, vol. 3 (87), pp. 111–117.
11. Seregina Ye.V. Slozhnosti realizatsii prava grazhdan na neobkhodimuyu oboronu [Difficulties in realizing the right of citizens to necessary defense]. *Socio-Political Sciences*, 2018, no. 4, pp. 151–154.
12. Maksurov A.A. O sovershenstvovanii ponyatiya «neobkhodimaya oborona» kak mezhotraslevogo yuridicheskogo instituta [On improving the concept of “necessary defense” as an intersectoral legal institution]. *Russian Justice*, 2019, no. 8, pp. 22–24.
13. Rumyantsev S.A. Institut neobkhodimoy oborony: nekotoryye aspekty [Institute of Necessary Defense: Some Aspects]. *Bulletin of Science and Practice*, 2019, vol. 5, no. 6, pp. 407–412.
14. Vasilyev A.M. Neobkhodimaya oborona i kriterii uyazvimosti pri kvalifikatsii [Necessary defense and vulnerability criteria for qualification]. *Criminal Law of the Russian Federation: Problems of Law Enforcement and Prospects for Improvement*, 2020, pp. 7–11.
15. Pesteryov D.A. Teoriya i praktika primeneniya neobkhodimoy oborony [Theory and practice of using necessary defense]. *Legal Sciences: Current Issues of Theory and Practice*, 2022, pp. 127–129.
16. Yuridicheskaya entsiklopediya — neobkhodimaya oborona [Legal encyclopedia - Necessary defense]. Vol. 2. Ed. B.N. Topornin. Moscow, Yurist Publ., 2001, p. 613.
17. Oreshkina T.Yu. Fizicheskoye ili psikhicheskoye prinuzhdeniye kak obstoyatel'stvo, isklyuchayushcheye prestupnost' deyaniya [Physical or psychiatric coercion as a circumstance excluding the criminality of an act]. *Criminal Law*, 2000, no. 3, p. 37.
18. Zuyev V.L. Neobkhodimaya oborona, kraynyaya neobkhodimost' i inyye obstoyatel'stva, isklyuchayushchiye prestupnost' deyaniya [Necessary defense, extreme necessity and certain circumstances excluding the criminality of the act]. *Questions of Qualifications and Forensic Investigative Practice*, 2001, August, p. 40.
19. Qurbonov R. Zaruriy mudofaa [Necessary defense]. Tashkent, 2009, p. 164.
20. Niyozova S.S. Prevention of Crime in the Family and the Role of Victimology in the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 2020, vol. 29, no. 3, p. 3962.

KRIMINOLOGIYA

VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2024-yil 1-son

VOLUME 4 / ISSUE 1 / 2024

DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.4.1.

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

N. Salayev

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

S. Samadov

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'i v.v.b.

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

D. Bazarova

TDYU Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası mudiri, yuridik fanlar doktori, professor.

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Y. Mahmudov, M. Sharifova, Y. Yarmolik, E. Mustafayev

Musahhih: K. Abduvaliyeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.ccj.tsul.uz

E-mail: criminologyjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2024-yil 26-martda bosmaxonaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli bosma tabog'i: 9,3.

Adadi: 30. Buyurtma: № 39.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

Toshkent davlat yuridik universiteti ©